

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE İTİLAFA DEVLETLERİ VATANDAŞLARININ ZORUNLU İKAMET MERKEZLERİNDEN BİRİ OLARAK URFA MUTASARRIFLIĞI

Urfa Mutasarrıfıya, One of the Compulsory Accommodation Centers of the Entente Citizens During the First World War

Musa KILIÇ*

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Osmanlı hükümeti topraklarında ikamet eden İtilaf Devletleri vatandaşlarının çeşitli merkezlerde toplanmasına karar vermişti. Böyle bir kararın alınmasındaki nedenlerinin İtilaf Devletlerinin kendi topraklarında yaşayan Osmanlı tebaasına yaptıkları muamelelere karşı bir hamle ve güvenlik gerekçeleri olduğunu söylemek mümkündür. Urfa Mutasarrıflığı, İtilaf Devletleri vatandaşlarının sürgün merkezlerinden biridir. Özellikle Dördüncü Ordu'nun idaresi altında olan Şam, Kudüs ve Beyrut gibi bölgelerde yaşayan İtilaf Devletleri vatandaşlarının bir kısmı 1915 yılının başlarından itibaren Urfa'ya sevk edilmeye başlanmıştır. Urfa'nın tercih edilmesi ise coğrafi konumundan kaynaklanmaktaydı. Dördüncü Ordu ile Anadolu arasındaki geçiş güzergâhında yer almaktaydı ve denize uzak bir bölgedeydi. Urfa'da ikamete mecbur bırakılanlar büyük oranda çeşitli misyonerlik kurumlarında görev alanlar, Fransız ve İngiliz vatandaşlarıdır. Bu nedenle İngiltere ve Fransa Devleti, ABD aracılığı ile Urfa'ya sürülen vatandaşları hakkında endişelerini dile getirmişler ve durumu protesto etmişlerdir. 1916 yılında Urfa'ya yerleştirilen İtilaf Devletleri vatandaşlarının büyük bir bölümü Niğde ve Kayseri gibi Anadolu'nun içlerinde yer alan merkezlere sevk edildiler. Yine de bir kısım İtilaf Devleti vatandaşının savaş sonuna kadar Urfa'daki mecburi ikametinin devam ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Urfa, İtilaf Devletleri Vatandaşları, Dördüncü Ordu, Sürgün, Suriye.

Abstract

After the outbreak of World War I, the citizens of the Entente Powers resident in the Ottoman Empire were ordered to convene in particular centers within the country. It was likely that the chief reason behind this decision was the idea of reacting against the illtreatment exposed by the Ottoman subject in the countries under the rule of Entente Powers, as well as the concern about security measures. The province of Urfa, for example, was one of these centers. The citizens of the Entente Powers living in towns under the authority of Ottoman 4th Army, in particular, from the early days 1915, began to be dispatched to Urfa. The geographical position of the town was decisive in this preference. It was situated between the 4th Army and the rest of Anatolia and it was not close sea. Those who were instructed to settle in Urfa to a great extent composed of French and English citizens, who were acting as missionaries. Thus, England and France, through the United States of America, unveiled their worries about their people subjected to settlement in Urfa and protested against this. In 1916, most of the foreign citizens settled in Urfa were transferred to other towns in deep interior of Anatolia, such as Niğde and Kayseri. But still some of them seem to have kept on residing in Urfa compulsorily till the end of the war.

Keywords: First World War, Urfa, Citizens of Entente Powers, Fourth Army, Exile, Syria.

Giriş

Uluslararası hukukta savaş esirlerine dair kaidelerinin konulmasına yönelik ilk çalışmalar XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başladı. Savaş esirleri ve savaşta yaralanan düşman askerlerine dair ilk düzenleme, Osmanlı Devleti'nin de imzasının bulunduğu 1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesiydi. 1906 yılında buna ek bir sözleşme daha yapıldı. 1907 Lahey Sözleşmesinin "Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkında Yönetmelik" başlıklı ekinde, harp esirlerine dair 17 maddelik bir bölüm bulunmaktaydı. Burada harp esirlerinin tâbi olacakları muamele, esirlerin hakları ve yükümlülükleri gibi pek çok husus düzenlenmişti (Kocatepe, 2011: 46). Cenevre Sözleşme, Osmanlı Devleti tarafından imzalanmasına rağmen onaylanmamıştı (Tunalı, 2017: 83). Fakat bu durum Osmanlı Devleti'nin uluslararası hukuk kaidelerini dikkate almadığı anlamına gelmemektedir.

* Dr.Öğr.Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, musakilic@ogu.edu.tr.

Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletlerinin safında İtilaf Devletlerine resmen savaş ilan etmesi, bu ülkelerin vatandaşlarını muhasım devlet tebaası konumuna düşürmüştü. 15 Kasım 1914'de Meclis-i Vükelâ tarafından bunlara karşı izlenecek politikaların esasları belirlendi (Çetin, 2013: 76-78; BOA, MV: 194/36). Fakat İttifak Devletlerinin kendi topraklarındaki Osmanlı vatandaşlarına karşı uluslararası hukuk kaidelerini uygulamaktan geri durmaları nedeniyle Meclis-i Vükelâda öngörülen kararlar tam olarak uygulanamadı. Osmanlı Devleti muhasım devlet tebaasına yani İtilaf Devletlerinin vatandaşı olan kişilere karşı mütekebbiliyet esaslarını ve misilleme politikasını benimsemek zorunda kaldı (Sonat, 2014: 8-13).

Osmanlı Devleti'nin muhasım devlet tebaasına karşı iki temel yol takip ettiğini söyleyebiliriz. Muhasım devlet tebaasının İspanya ve ABD gibi tarafsız devletlerin diplomatik misyonlarının yardımıyla ülke dışına çıkarılmıştır. Bazıları ise, güvenlik tedbiri olarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde zorunlu ikamete tabi tutulmuşlardır. İtilaf Devletlerindeki Osmanlı tebaasına karşı yapılan kötü muameleler ve esir alınmaları buna gerekçe olarak gösterilmiştir. Bunların dışında İtilaf Devletleri vatandaşlarının ajanlık faaliyetleri ya da şüphesi, kamu düzenini bozmaları ve adi suç işlemeleri sürgüne gönderilmelerine sebep teşkil etmiştir (Tunalı, 2017: 83).

İtilaf Devletleri vatandaşları için zorunlu sürgün yeri olarak kullanılan merkezlerden biri de Urfa şehriydi. Urfa'nın tercih edilmesinin nedenlerini jeopolitik konumuyla açıklayabiliriz (Sonat, 2014: 42). Muhtemel çatışma alanlarından uzak olması, sahil kıyılarına sınırının bulunmaması, Anadolu ile Suriye topraklarına geçiş güzergâhında yer almasından dolayı ideal bir konumdaydı. Ayrıca yabancı devlet tebaasından çok fazla kimse ikamet etmemekte ve herhangi bir yabancı konsolosluk bulunmamaktaydı.

Dördüncü Ordu Mıntıkasındaki İtilaf Devletleri Konsoloslarının ve Misyonerlerinin Urfa'ya Gönderilme Teşebbüsü

Urfa'ya sevk edilmesi düşünülen ilk grup Dördüncü Ordu mıntıkasında yer alan Suriye ve havalisindeki görevli konsoloslar olmuştur. Aslında konsolosların diplomatik dokunulmazlıkları vardı. Uluslararası hukuk normlarına göre; bir savaş halinde düşman ülkenin diplomatları sınır dışına çıkarılırlardı. Fakat savaşın hemen başında, Meclis-i Vükelânın aldığı karar doğrultusunda Rusya'nın Osmanlı şebenderlerine hukuki ve insani kaidelere muhalif hareketi nedeniyle Osmanlı şebenderlerinin dönüşüne kadar Rus konsolosların ülkeden ayrılmalarına izin verilmeyecek ve hükümetin belirlediği yerlerde ikamet ettirileceklerdi. Rusya tarafından tutuklanan şebenderlerin iki misli kadar Rus konsolosları hapsedilecekti. Fransız ve İngiliz konsolosları ise hükümetlerinin Osmanlı şebenderleri hakkında icra edecekleri tutum belli oluncaya kadar ülke dışına çıkmalarına izin verilmeyecekti (BOA, MV: 194/36).

Diğer konsoloslar konusunda da bir karar alındı. Yasak bölgelerde bulunan konsolosların hükümetçe tayin edilecek yerlerde ikamete mecbur edilmeleri emredildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Dördüncü Ordunun yetki alanında olan Urfa, *menâtik-ı gayr-i memnûa* yani yasak olmayan bölgeler içerisinde yer alıyordu (BOA, DH.ŞFR: 47/184; BOA, DH.ŞFR: 47/185). Bu doğrultuda Dördüncü Ordu Komutanlığı mıntıkasındaki Ruslar dışındaki muhasım devlet konsoloslarının Urfa'ya sevkini emretmişti (BOA, DH.ŞFR: 453/32; BOA, DH.ŞFR: 453/77). Fakat bu emir muhtemelen uluslararası savaş hukukuna aykırılı görüldüğü için uygulanmadı ve alınan yeni bir kararla Suriye bölgesindeki konsoloslar yurt dışına çıkarıldı (BOA, HR.SYS: 2314/11).

Elbette ki muhasım devlet tebaası konsoloslarla sınırlı değildi. Osmanlı Devleti'nde ikamet eden yabancıların önemli bir bölümünü çeşitli misyonerlik kurumlarında çalışanlar

oluşturmaktaydı. Hiç kuşkusuz ülke bir savaşın içindeyken yıkıcı faaliyetleri bilinen bu kurumların çalışmasına izin verilemezdi. Nitekim Meclis-i Vükelâ 15 Kasım 1914 tarihinde, muhasım devletlere ait misyoner okullarının kapatılmasına ve binalarının hükümet tarafından kullanılmasına karar verdi. Misyonerlik çalışanları ise ülke dışına çıkarılacaktı. Yalnız kiliseler ibadethane olarak kullanılmaya devam edecekti. Hastane ve yetimhaneler ise ya bizzat hükümet tarafından ya da onun gözetiminde faaliyetlerini sürdürebileceklerdi (BOA, MV: 194/36).

Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa muhasım devlet misyonerlerinin ülke dışına çıkarılması konusunda Meclis-i Vükelâ ile aynı fikirde değildi. Özellikle İtilaf Devletlerinin Suriye sahillerini bombalaması cezasız kalmamalıydı (Çiçek, 2012: 220). Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Suriye'deki muhasım devlet tebaasının tümünü muzır gördüğünü ifade etmekteydi. Muhasım devlet tebaasını Şam ve Halep'te, rahip ve misyonerleri ise Urfa'da toplamaya karar verdiğini bildiriyordu (Bozkurt, 2014: 21). Yalnız bir veya iki defaya mahsus olmak üzere rahibelerle yetmiş yaşını geçmiş rahiplerin belirli limanlardan ayrılmasına izin verilebilirdi (BOA, DH.EUM.5.Şb: 83/18/13). Cemal Paşa, aslında merkeze danışmadan önce ordunun faaliyetleri hakkında ifşaatta bulunabilecekleri gerekçesiyle bölgedeki vilayet ve mutasarrıflıklara rahibelerin alıkonulması ancak erkeklerin uygun bir yere gönderilmesi konusunda bir emri zaten göndermişti (BOA, DH.EUM.5.Şb: 5/57/4). Nitekim Dördüncü Ordu Komutanlığının emri doğrultusunda Kudüs'teki rahipler Urfa'ya gönderilmek üzere yola çıkarılmıştı (BOA, DH.ŞFR: 453/38).

Dönemin Urfa Mutasarrıfı Haydar Bey misyonerlerin şehirlerine sevkinden memnun değildi. 16 Aralık 1914'de, Dâhiliye Nezaretine çektiği telgrafta, Urfa'ya yedi Protestan misyonerin geldiğini ve Kudüs'ten 175 misyonerin daha yola çıktığı haberini aldığını belirtiyordu. Protestan misyonerler maddi durumları elvermediğinden dolayı iâşe ve diğer ihtiyaçlarını karşılayamamış ve mutasarrıflıktan yardım istemişlerdi. Haydar Bey, mutasarrıflık olarak gelen misyonerlerin ihtiyacını karşılamakta zorlandıklarını ve daha fazla misyoner gelmesi halinde durumun vahim bir hal alacağını bildiriyordu. Ayrıca misyonerleri tarassut altında tutacak yeterli memurlarının bulunmadığını ifade etmekteydi. Bu nedenle misyonerlerin Protestan cemaatinin mevcut olduğu Kayseri, Zor gibi yerlere sevkini talep etmişti (BOA, DH.ŞFR: 454/9). Urfa Mutasarrıflığının bağlı bulunduğu Halep Vilayeti de misyonerliklerin sevk maliyetli olduğu için sevk masraflarının Urfa Mutasarrıflığına bırakılmaması, gönderildikleri yerlerden karşılanması ya da bunun için kendilerine 30 bin kuruş tahsisat ayrılmasını talep etmişti (BOA, DH.ŞFR: 453-122).

Misyonerlerin Urfa'ya sevk edilme kararından hoşnut olmayan sadece Urfa Mutasarrıflığı değildi. Konuya İspanya Sefareti de itirazda bulunmuştu. İspanya Sefareti, Arz-ı Filistin'de bulunan Fransız misyonerlerin Kudüs'teki konsoloslarına teslim edilerek yurt dışına çıkarılmaları hakkında Hariciye Nezareti ile anlaşmaya varmış olmalarına rağmen vazgeçilmesini protesto etmekteydi. Ayrıca Urfa'ya gönderilenler arasında ihtiyar ve hastalar bulunmasına rağmen ekseriyetinin yaya olarak sevk edildiklerini iddia etmekteydi. Hariciye Nezareti ise İtilaf Devletlerinin Osmanlı tebaasına uyguladığı muameleyi ve Meclis-i Vükelânın 15 Kasım 1914 tarihli kararı ile İtilaf Devleti vatandaşlarından sakınca görülenlerin istediği yerde ikamete mecbur etme yetkisine sahip olduğu hatırlatmıştı. Eğer İspanya Sefaretinin iddiaları doğruysa hasta ve yaşlıların seyahatlerinin kolaylaştırılması, maddi durumu uygun olanların istedikleri vasıtalarla sevkine izin verilmesinin uygun düşeceği belirtilmekteydi (BOA, DH.EUM.5.Şb: 10/9/14). Fakat Kudüs Mutasarrıflığı, sevk edilen Fransız misyonerlerden bir kısmının İspanya konsolosu ve bir kısmının da tercümanı gözetiminde arabalarla sevk edildiklerini, hasta ve ihtiyarların sıhhiye heyeti tarafından tespit

edildiklerini ve onların daha şimendiferle sevk edilecekleri bilgisini vermişti (BOA, DH.EUM.5.Şb: 10/9/5).

Kudüs'ten yola çıkan rahipler Urfa'ya ulaşmadan Osmanlı hükümetinin yeni bir kararı söz konusuydu. 2 Ocak 1915 tarihine kadar 18 yaşından büyük erkekler müstesna, Suriye sahillerden ülke dışına çıkmak isteyen muhasım devlet tebaasına izin verilmişti. Misyonerlik yapan rahip ve rahibeler de ülke dışına çıkarılacaklardı. Bu karar hem Cemal Paşa'ya hem de tarafsız devlet elçiliklerine bildirildi (BOA, DH.EUM.5.Şb: 83/18/35). Bunun ardından Emniyet-i Umum Müdürlüğü, düşman devletlere ait manastır ve mekteplerin kapatılması ve buralarda müstahdem olanların ayin yapacak birkaç rahip ve hastalar dışındakilerin ülke dışına çıkarılması emrini vilayetlere gönderdi (BOA, DH.ŞFR: 49-184). Urfa'ya sevk edilmek üzere Halep'e gönderilen Fransız Cizvit Papazları buradan Beyrut'a gönderilmişler ve 1 Ocak 1915 günü Osmanlı topraklarını terk etmişlerdir (Kieser, 2013: 407).

İtalya'nın İtilaf Devletleri safında savaşa girmesinin ardından bu ülke vatandaşı olan rahiplerin de Urfa'ya gönderilmesi gündeme gelmişse de bu karardan vazgeçilerek ülke dışına çıkmalarına izin verildi (<http://www.gomidas.org/uploads/MorgenthauDiaries1915.pdf>).

İtilaf Devletleri Vatandaşlarının Urfa'ya Sevki

Meclis-i Vükelâ'nın 15 Kasım 1914 tarihli kararnamesinin birinci maddesine göre; İtilaf Devletlerinden Rusya'nın kendi ülkesinde ve İran'da bulunan Osmanlı şehbender ve tebaasına uluslararası hukuk normlarına ve insaniyete aykırı davrandığı belirtilmişti. Bu nedenle Osmanlı tebaası ülkesine dönüncye kadar Osmanlı topraklarında yaşayan Rus vatandaşları ülke dışına çıkarılmayacak, menâtik-ı memnuadan kabul edilen sahil ve hudut bölgesindekiler, devletin uygun gördüğü yerlere nakledileceklerdi. Üçüncü maddeye göre ise; İngiltere ve Fransa vatandaşlarının da ülke dışına çıkmasına izin verilmemekle birlikte serbest bırakılacaklardı. Fakat sakıncalı olduğuna karar verilenler, başka yerlerde ikamete mecbur bırakılacaklardı (BOA. MV: 194/36).

Suriye havalisindeki İtilaf Devletleri vatandaşlarının Urfa'ya gönderilmesi dile getiren ilk isim yine Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa olmuştu. Cemal Paşa'nın yaptığı tetkikata göre Suriye casuslarla doluydu ve bunların ekseri İtilaf Devletleri vatandaşı olduğu için ne Osmanlı topraklarını terk etmeleri ve ne de serbest bırakılmaları uygun değildi. Bu nedenle, İtilaf Devletleri vatandaşlarından 18 yaşından büyük olan erkeklerin Urfa'ya sevki, diğerlerinin Şam ve Halep gibi merkezlerde toplanmasını uygun bulmuştu. Gerekli emirleri vilayetlere verdiğini bildiren Cemal Paşa bu konuda Dâhiliye Nazırının muhalif emir vermemesini rica etmekteydi. Düşman tebaasını İtilaf Devletlerinin uluslararası hukuk normlarına aykırı saldırı ve tecavüzlerine karşı rehine olarak gördüğü için kendisinin buna uygun muamele edeceğini bildiriyordu (BOA, DH.EUM.5.Şb: 83/18/29).

Cemal Paşa'nın bu defaki kararı Osmanlı merkez idaresi tarafından da tasdik edilmiş ve İtilaf Devletleri vatandaşlarının Urfa'ya sevki gerçekleştirilmeye başlamıştır. Suriye ve Halep'te bulunan muhasım tebaanın Urfa'ya sevki 12 Mayıs 1331 (25 Mayıs 1915) tarihinde kumandanlıklara tebliğ edilmişti (BOA, HR.SYS: 2144/10/1). Suriye Vilayetinden 27 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen telgrafta, ertesi gece hususi bir trenle 81 Fransız, 64 İngiliz ve 45 Rus vatandaşının sevk edileceğini haber veriyordu (BOA, DH.EUM.2.Şb: 2/21; BOA, DH.ŞFR: 472/16). Aynı gün Halep'ten de yaşları 17 ile 50 arasında değişen 46 İngiliz, 40 Fransız ve 10 Rus vatandaşının Urfa'ya gönderildiği haberi merkeze iletilmişti. Ayrıca kadın, çocuk ve ihtiyarlar dışında 20-30 kişinin daha mevcut olduğu ve bunların da uygun vasıta bulunması halinde en kısa sürede sevk edilecekleri haberi de iletilmişti (BOA, DH.EUM.5.Şb: 13/18/1; BOA, DH.ŞFR: 472/112). Aslında ilk sevk edilen İngiliz kabilelerinde kadın ve

çocuklar da mevcuttu. Fakat kısa bir süre sonra bunların İskenderun üzerinden ülkeden ayrılmalarına izin verilmişti (www.gomidas.org/uploads/MorgenthauDiaries1915.pdf).

İtilaf Devletleri vatandaşlarının sevki, iaşesi ve ikametleri gibi konularda ciddi zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Halep Valiliği sevk masrafları için 15 bin kuruş tahsisat istemişti (BOA, DH.ŞFR: 475/117). Urfa Mutasarrıflığı ise yeni gelen toplam 297 İtilaf Devleti vatandaşının muhafazası için kâfi miktarda polisinin mevcut olmadığını ve yeni polis istihdamı için tahsisat talebinde bulunmuştu. Dördüncü Ordu Kumandanlığı, gönderilecek kişilerin trenle ücretsiz nakledileceklerini, karadan gerçekleşecek nakillerin masraflarının geçtikleri vilayetlere ait olduğu bildirmişti. Fakat nakledilenlerin sadece araba masrafı 300 lirayı geçmişti. İtilaf devletleri vatandaşları için herhangi bir tahsisat ayrılmadığı için araba ücretlerinin bir kısmı nakledilenlerden tahsis edilmiş fakat arabacılara hayli borç kalmıştı. İaşe ve nafakaların karşılanmasında Halep Amerika konsolosluğu vasıtasıyla çeşitli komitelerden gelen parayla idare ediliyordu (BOA, DH.ŞFR: 477/2). Konsolosluklardan gelen paralar mahalli hükümete teslim ediliyor ve mahalli hükümet tarafından dağıtımı gerçekleştiriliyordu (BOA, DH.ŞFR: 514/4). Urfa'daki Amerika müessesesi vekili Doktor Francis H. Leslie aracılığıyla mutasarrıflığa 219 bin lira verilmiş ve aylık belli miktarlarda itilaf devletleri vatandaşlarına dağıtmaya başlanmıştı (BOA, DH.ŞFR: 477/2).

Urfa'ya nakledilen İtilaf Devletleri vatandaşları tutuklu değillerdi. Fakat Dördüncü Ordu Komutanlığının emri doğrultusunda sıkı bir nezaret altında bulunduruluyorlardı. Tezvirat yapmamaları için ahali ile görüşmelerine izin verilmiyordu. Zaptiye Nezareti gözetimi altında dışarı çıkabiliyorlardı. Bir kısmı şehrin hemen dışındaki Ermeni manastırına diğerleri ise hükümet civarındaki İdadi mektebi binasına yerleştirilmişti (BOA, DH.EUM.5.Şb: 14/11). Fransisken misyonerlerine ait Kapuzen Manastırı ile Ermeni mahallesinin en yüksek noktasında bulunan ve çok sayıda binadan oluşan Amerikan misyon enstitüsünün de itilaf devletlerin vatandaşlarına ikametgah olarak tahsis edildiği anlaşılmaktadır (Kieser, 2013: 547).

Urfa'ya yerleştirilen İtilaf Devletleri vatandaşlarının işleri Halep'te bulunan Amerikan konsolosluğu aracılığı ile yürütülmekteydi. Adı geçen konsolosluk, Urfa'daki itilaf devletleri vatandaşlarının şahsi müracaatlarına hükümet nezdinde aracılık etmek üzere Urfa'da bulunan misyoneri Francis H. Leslie'nin geçici konsolosluk temsilcisi olarak kabulünü Cemal Paşa'dan rica etmişlerdi. Cemal Paşa da buna muhalefet etmeyeceğini bildirmişti (BOA, DH.ŞFR: 477/60). Fakat Talat Paşa, Amerikan misyonerinin konsolosluk temsilcisi olması uygun görülmemişti (BOA, DH.ŞFR: 54/175).

Ermenilere soykırım iddialarının önemli referans kaynaklarından biri olarak gösterilen Ephraim K. Jernazian'ın *Judgment unto Truth* adlı kitabında İtilaf Devletleri vatandaşlarına Amerikalı misyoner Leslie'ye gelen paralardan Türk yetkililerin de pay istemesi nedeniyle konsolos vekili tayin edildiği fakat bunun yerel makamlarca tanınmadığı iddiasını dile getirmektedir. (Jernazian, 1990: 51). Fakat belgelerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti hiçbir zaman Leslie'yi resmi bir konsolos vekili olarak tanımamış ve Amerikan sefaretî tarafından dağıtılan paralar konusunda usulsüzlüğe dair bir şikâyet vuku bulmamıştır.

İtilaf Devletlerinin Protestoları

Osmanlı Devleti'nin muhasım devlet tebaasına karşı izlediği politikanın bir başka boyutu da devletlerarası nitelikli bir krize dönüşmesidir. Uyruklarının belirli bölgelere sürgüne gönderilmesi ve kötü muamelede bulunduğu iddiaları gerekçe gösteren İtilaf Devletleri, defalarca Osmanlı hükümetine protesto notası göndermişlerdir (Temel, 2003: 150). Aynı şekilde, Suriye havalisindeki vatandaşlarının Urfa'da zorunlu ikamete tabi tutulmasına da Amerikan Sefareti aracılığıyla tepki göstermişlerdir.

Amerika Sefaretinin şikâyet konularından biri Urfa'da bulunan İtilaf Devletleri tebaasının evlerinden çıkmasına müsaade edilmediğine yönelikti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Urfa Mutasarrıflığına bir yazı göndererek bunların Zabtiye Nezareti kontrolü altında bulundurulmalarını, her gün zabıta nezdinde isbat-ı vücud etmeleri ve hapsedilmesi gerekenlerin bildirilmesini istemişti (¹ BOA, DH.ŞFR: 475/31). Bu talimatın ardından İtilaf Devleti vatandaşlarının şehir içinde serbestçe dolaşmalarına izin verildi (BOA, DH.EUM.5.Şb: 14/38).

Fransa Hükümeti, 1915 Temmuzunda gönderdiği notalarda Urfa'da sürgünde bulunan vatandaşlarının çok zor koşullarda yaşadıklarını, dar ve sağlıksız binalarda ikamet ettiklerini, sağlıklı ortamlarının olmamasından dolayı salgın hastalık tehlikesinin mevcut olduğuna dair şikâyetlerde bulunmuş ve gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir (BOA, HR.SYS: 2144/6/9). Babıâli Hukuk Müşavirliği de Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği yazıda Fransa'nın verdiği protesto notasına lazım gelen mukabelede bulunulduğunu bildirmekteydi. Fakat Osmanlı hükümetinin insani hissiyatla hareket ettiğini göstermesi için Urfa'daki itilaf devletleri vatandaşlarının Fransa ve İngiltere'de fena muamele gören Osmanlı tebaası gibi esirler için geçerli hukuk muamelesinin mi yapıldığının yoksa Urfa'nın dışına çıkmamak üzere serbest mi bırakıldıklarının belirlenerek Fransa hükümetinin iddialarına gereken cevabın verilmesini talep etmiştir (BOA, HR.SYS: 2144/6/3; Temel, 2003: 151).

Benzer bir nota, İngiltere hükümeti tarafından da verilmişti. Urfa'daki düvel-i muhasama tebaasının hoşnut ve emin bir halde bulunmadıklarından bahisle şikâyet ve vatandaşlarına bir zarar gelmesi durumunda Osmanlı hükümeti ile bu fiilde dahli olan Osmanlı memurlarının şahsen mesul tutulacağını tebliğ etmişti. Bunun üzerine Babıâli Hukuk Müşavirliği, Harbiye Nezaretinden Şam ve Halep'ten Urfa'ya gönderilen muhasım devletler tebaası hakkında bilgi istedi. İtilaf Devleti vatandaşlarının Fransa ve İngiltere hatta Kanada'daki Osmanlı tebaası hakkında yapılmış olduğu gibi esir mi tutulduğu yoksa Urfa'nın haricine çıkmamak şartıyla serbest mi bırakıldıkları, hanelere yerleştirilmişler ise bu hanelerin yeterli olup olmadıkları, serbest bırakılanlardan işeleri karşılama yanlara yardım yapıp yapılmadığı, tutuklu bulunanlara kâfi miktarda ve sağlıklı işe verilip verilmediği ve diğer masraflarına mukabil bir miktar nakdi yardım yapıp yapılmadığı ve genel sağlık durumları sorulmuştu. (BOA, HR.SYS: 2144/6/12).

Amerikan Sefareti sürekli olarak Urfa'da bulunan İtilaf Devletleri vatandaşların durumuna Osmanlı hükümetinin dikkatini çekmeğe çabalıyordu. 15 Kasım 1915'te Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderdikleri tezkirede sayıları 300'ü geçen İtilaf Devletleri vatandaşlarının sıkıntılı bir durumda olduklarını, ciddi tehlikelere karşı savunmasız kaldıklarını hatta birkaç tanesinin ölümden döndüğünü beyan etmişti. Urfa'da yaşları 50'nin üzerinde en az 88 itilaf devleti tebaası bulunduğu, dizanteri hastalığının kronikleştiği bilgilerini beyan etmişti. Elçiliğe göre, Urfa'da yabancılar için yeterli konaklama-barınma imkânı bulunmamaktaydı. Sadece basit işe ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlardı. Bu şartlardaki yaşam koşullarına alışık olmayan İtilaf Devletleri vatandaşlarının yerlerinin değiştirilmesini istihdam ediyordu (BOA, HR.SYS: 2144/27/1). Zaten Harbiye Nazırı Enver Paşa da Urfa'daki İtilaf Devletleri vatandaşlarının Antep'e nakillerinin mümkün olabileceğini bildirmişti (BOA, HR.SYS: 144/27/4). Bu fikir Dâhiliye Nezareti tarafından da uygun bulunmuştu (BOA, HR.SYS: 2144/27/5). Fakat Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, muhasım devlet tebaasının Antep'e nakledilmesini tasdik etmemiş, Konya vilayeti dâhilindeki yerlere gönderilmelerinin daha uygun olduğunu bildirmiştir (BOA, HR.SYS: 2144/27/7).

Nakiller ve Geride Kalanlar

Amerikan elçiliğinin ısrarlı çabaları sonucunda Urfa'daki İtilaf Devletlerinin başka bir yere nakli kabul edilmiş, Dâhiliye Nezaretinden Urfa Mutasarrıflığına gönderilen telgrafta Urfa'da toplanan muhasım devlet tebaasından hapiste olanlar müstesna olmak üzere diğerlerinin Kayseri ve Niğde'ye sevk edilmeleri emrediliyordu. Sevk edileceklerin geçecekleri yollarda Ermeni kabilelerinin bulundurulmaması ve ahalinin bunları tahkir ve tezyif etmesine meydan verilmemesi istenmişti.

Dâhiliye Nezaretinin bir başka talebi de Urfa'daki İttifak Devletleri vatandaşları hakkında ayrıntılı bir cetvelin hazırlanmasıydı (BOA, DH.ŞFR: 59/48). Urfa Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan cetvele göre; 135 İngiliz, 108 Fransız, 87 Rus, yedi Karadağlı ve iki İtalyan olmak üzere toplamda 339 İtilaf Devleti vatandaşı Urfa'da ikamet etmekteydi. Sadece beşi eşleriyle birlikteydi. Muhtemelen bunlar kendi rızalarıyla yurt dışına çıkmak istememişlerdi. Muhasım devlet tebaasından yedisi çeşitli suçlardan dolayı hapisteydi. Aralarında İngiliz ya da Fransız vatandaşı olan Müslümanlar da bulunmaktaydı. Listedeki isimler demiryolu, Reji ve Düyun-u Umumiye gibi yabancı işletme çalışanları, esnaf, tüccar ve öğrenci gibi çeşitli meslek gruplarına mensuptular. Liste hazırlandığı sırada üçü vefat etmişti. Daha önce vefat edenlerin sayısı ise sekizdi. Bunların büyük kısmı tifüs ve dizanteri gibi salgın hastalıklar nedeniyle hayatlarını kaybetmişlerdi. 40 kişi daha önce başka yerlere sürgüne gönderilmişti. Fransız ve İngiliz vatandaşlarından 38 kişi ise ülke dışına çıkarılmıştı. Geneline bakıldığında 1915 yılı yazının başından beri Urfa'da zorunlu ikamete tâbi tutulan İtilaf Devletleri vatandaşlarının sayısı 400'ün üzerindeydi (BOA, DH.EUM.5.Şb: 20/18). Kayseri ve Niğde'ye nakilleri kararı sonrasında 89 Fransız, 74 İngiliz, 71 Rus ve yedi Karadağlı olmak üzere toplam 241 İtilaf Devleti vatandaşı Urfa'dan ayrılmıştı (BOA, DH.EUM.5.Şb. 38/3). Rahatsızlıkları dolayısıyla Urfa'da kalmış olan beş İngiliz, dört Fransız ve iki Rus ise 1916 Martında Konya'ya sevk edilmişlerdi (BOA, DH.EUM.5.Şb: 21/74). Böylece 1916 yılı başlarında, Urfa'daki İtilaf Devletleri vatandaşlarının büyük çoğunluğunun başka yerlere sevk edilmesi tamamlanmıştı.

Sayıları az da olsa Urfa'da zorunlu ikameti devam edenler mevcuttu. 1918 Nisanında sadece dokuz erkek ve üç kadın Urfa'da sürgündeydi. Bunlar bir Rus, iki baba ve oğul Karadağlı, beş kişilik bir Fransız aile ile dört kişilik İtalyalı Musevi aileden ibaretti (BOA, DH.EUM.ECB: 16/36/2). Zaten Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru devleti muhasım devlet tebaası üzerindeki baskısı da gevşemeye başlamıştı. Urfa Mutasarrıflığına 22 Temmuz 1918'de çekilen telgrafta, gerek sürgün olarak ve gerekse öteden beri Urfa'da ikamet eden Fransız tebaasından Divân-ı Harb kararıyla mahkum olanlar dışındakiler eğer isterlerse ülkelerine dönebilecekleri ve bu sebeple müracaat edenlerin 15 gün içerisinde ülkeden ayrılmak şartıyla İzmir ve İstanbul'a hareket etmelerine izin verilmesi isteniyordu (BOA, DH.ŞFR: 89/143). Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra İtilaf Devletleri vatandaşlarının istedikleri yere gitme konusunda serbest oldukları ve bunlardan muhtaç olanların yol masraflarının karşılanması vilayet ve mutasarrıflıklara bildirildi (BOA, DH.ŞFR: 93/22).

Sonuç

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşına girdiğinde İtilaf Devleti vatandaşlarına karşı uluslararası hukuki düzenlemelere uygun davranmak istemiştir. Fakat İtilaf Devletlerinin Osmanlı tebaasına kötü muamelelerinden dolayı mütekabiliyet esasını tatbik etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Osmanlı topraklarında ikamet eden muhasım devletler tebaasının bir bölümü zorunlu ikamete tâbi tutuldular.

Dördüncü Ordunun yetki alanında bulunan Suriye ve havalisi yabancı nüfusunun fazla olduğu bölgelerden biriydi. Birinci Dünya Savaşında bölgenin önemi göze alındığında burada yaşayan muhasım devlet tebaasına karşı çeşitli tedbirlerin alınması elzem bir durumdu. Bu nedenle İtilaf Devletleri vatandaşlarının güvenli bir bölgede zorunlu ikamete tâbi tutulma kararı Dördüncü Ordu mıntikasında da uygulandı. Özellikle coğrafi konumu nedeniyle Urfa Mutasarrıflığı, Dördüncü Ordu komutanlığının yetki alanındaki Suriye ve havalisinde yaşayan İtilaf Devletleri vatandaşları için zorunlu ikamet adresi olarak belirlendi.

Urfa Mutasarrıflığına ilk olarak konsoloslar ve misyonerlerin sevki gündeme gelmişse de uygulanmadı. Daha sonra muhasım devlet tebaasından yetişkin sivil erkeklerin Urfa'ya gönderilmesine karar verildi. Urfa şehri özellikle 1915 yılı boyunca yüzlerce İtilaf Devletleri vatandaşına ev sahipliği yaptı. Fakat İtilaf Devletleri bu uygulamadan memnun değillerdi. Vatandaşlarının sağlıklı ve uygunsuz koşullarda kaldıkları gibi gerekçelerle Osmanlı Devleti'ni protesto ettiler. Bu şikâyet konularında haklılık payı olabilir fakat savaş nedeniyle Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşlarının durumunun farklı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Ayrıca Osmanlı arşiv belgeleri uygulamanın Urfa mutasarrıflığını zor durumda bıraktığını göstermektedir. Hem İtilaf Devletlerinin arkası kesilmeyen protestolarını hem de mutasarrıflığın şikâyetlerini dikkate alan Osmanlı Devleti, Urfa'da bulunan muhasım devlet tebaasını daha uygun yerlere sevk edilmesini karar verdi. Böylece İtilaf Devletleri vatandaşlarının büyük bölümü için bir yıl kadar devam Urfa Mutasarrıflığındaki zorunlu ikamet sona erdi.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Emniyet-i Umumi İkinci Şube (DH.EUM.2.Şb): 2/21

Dahiliye Emniyet-i Umumi Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb): 5/57/4, 10/9/5, 10/9/14, 13/18/1, 14/11/1, 14/38, 20/18, 21/74, 38/3, 83/18/13, 83/18/29, 83/18/35.

Dahiliye Emniyet-i Umumi Ecanib Kalemi (DH.EUM.ECB): 16/36/2,

Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR): 47/184, 47/185, 49-184, 54/175, 59/48, 89/143, 93/22, 453-32, 453/38, 453-77, 453-122, 454/9, 472/16, 472/112, 475/31, 475/117, 477/2, 477/60, 514/4,

Hariciye Siyasi (HR.SYS): 144/27/4, 2144/6/3, 2144/6/9, 2144/6/12, 2144/10/1, 2144/27/1, 2144/27/5, 2144/27/7, 2314/14.

Meclis-i Vükelâ (MV): 194/36

Kitap

Jernazian, E. K. (1990). *Judgment unto truth*, New Jersey.

Kieser, H. L. (2013). *İskalanmış Barış, doğu vilayetleri'nde misyonerlik, etnik kimlik ve devlet 1839-1938*. (Çev. Atilla Dirim). İstanbul: İletişim yayınları.

Kocatepe, A. (2011). *Silahlı çatışma hukuku kapsamında harp esirleri ve hukuki statüleri*. İstanbul: Harp akademileri basımevi.

Makale

Bozkurt, A. (2014). I. Dünya savaşı başlarında Osmanlı devleti'nde casusluk faaliyetleri ve güvenlik algısı (1914-1915). *OTAM*, S. 36, s. 1-44, Ankara.

Çetin, N. (2013). Osmanlı devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda itilaf devletleri vatandaşlarına yönelik uygulamalarından biri: sürgün (Edirne Örneği). *Trakya üniversitesi edebiyat fakültesi dergisi*, c. III, (5), s. 75-94, Edirne.

Temel, M. (2003). Birinci Dünya savaşı yıllarında 1907 tarihli Lahey sözleşmelerine aykırı davranan itilaf devletlerine karşı osmanlı devleti'nin aldığı bazı önlemler. *Balıkesir üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 6(10), s. 147-167, Balıkesir.

Tunalı, Y. T. (2017).I. Dünya Savaşında Osmanlı topraklarındaki Romen Esirle, *CTAD*, Yıl 13, Sayı 25, s. 80-116, Ankara.

Tez

Çiçek, M. T. (2012). *Cemal Pasha's governorate in Syria, 1914-1917*. (Basılmamış doktora tezi), İstanbul: Sabancı üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Sonat, R. (2014). *I. Dünya savaşı yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım devlet tebaası politikası (1914-1918)* (Basılmamış yüksek lisans tezi), Konya: Selçuk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Elektronik Kaynak

<http://www.gomidas.org/uploads/MorgenthauDiaries1915.pdf> (10.10.2018)
